

KULTURA ANTYCZNEGO RZYMU

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Które państwa będące kolebkami wielkich cywilizacji zostały włączone do Imperium Rzymskiego?
2. W jakich okolicznościach Rzymianie zetknęli się z cywilizacją grecką?

■ KSZTAŁTOWANIE SIĘ KULTURY RZYMSKIEJ

Kultura rzymska kształtowała się przez kilka stuleci. Początkowo dominowały w niej wpływy etruskie, jednak potem na Rzymian oddziaływała kultura Greków. Zetknęli się z nią za pośrednictwem greckich miast, które powstały w Italii w wyniku Wielkiej Kolonizacji. Kultura ta wywierała na nich duży wpływ w III i II w. p.n.e., kiedy to rzymskie legiony zajmowały greckie kolonie w Italii oraz na Sycylii, Macedonię, kolejne terytoria wschodnich państw diadochów, a w końcu samą Grecję. W trakcie podbojów rabowano najwspanialsze dzieła greckiej i hellenistycznej sztuki, m.in. liczne rzeźby. Zdobywcy, coraz bardziej zafascynowani dokonaniem Greków, sprowadzali ich do Italii, by kształcili nowe pokolenia Rzymian. Wielu mieszkańców Italii podróżowało też do Grecji, aby zdobyć wiedzę i ogładę. Zgodnie ze słowami Horacego: *podbita Grecja zwyciężyła swojego dzikiego zwycięzcę*.

Hellenizacja świata rzymskiego okazała się zjawiskiem trwałym. W jej rezultacie ukształtowała się kultura nazywana grecko-rzymską, dzięki której dziedzictwo helleńskie przetrwało do czasów nowożytnych.

■ LITERATURA RZYMSKA

Zdaniem uczonych początki literatury rzymskiej należy wiązać z dokonanymi w połowie III w. p.n.e. przekładami greckich tragedii i komedii na łacinę. Wkrótce potem przetłumaczono również *Odyseję*. Z czasem pojawili się także autorzy łacińscy, których zainspirował dorobek Greków. Pod koniec III i na początku II w. p.n.e. tworzył uznawany za najwybitniejszego rzymskiego komediopisarza **Plaut**. W tym samym czasie powstała encyklopedia **Katona Starszego**, mająca stanowić kompendium wiedzy dla jego syna. W miarę upływu lat coraz więcej Rzymian sięgało po pióra. Prawdziwy rozkwit literatury przypadł na okres schyłku republiki i początku cesarstwa. Swoje dzieła *O państwie* oraz *O mówcy* stworzył wówczas uznawany za jednego z najlepszych starożytnych retorów

Ruiny Forum Romanum, zachowane w centrum Rzymu, dają wyobrażenie o wspaniałości tego miasta w czasach antycznych.

■ fotografia współczesna, Rzym

Cyceron. Za złoty wiek literatury rzymskiej uznaje się czasy Oktawiana Augusta. Dzięki pomocy **Mecenasa**, swojego przyjaciela i współpracownika, cesarz otoczył opieką twórców gotowych wspierać jego politykę. Najwybitniejsi z nich sięgali jednak również po tematy wykraczające poza bieżące kwestie polityczne i stworzyli ponadczasowe dzieła. Szczególne miejsce wśród nich zajął **Wergiliusz**, autor rzymskiego poematu narodowego pt. **Eneida**, przedstawiającego wędrówki Eneasza – mitycznego przodka Rzymian. Opowieść o tym, jak dotarł on z Troi do Italii i w jaki sposób zjednał sobie zamieszkujących tę ziemię Latynów, zawierała różne odniesienia do czasów, w których żył Wergiliusz. Została doprowadzona do rządów Augusta, dających poczucie bezpieczeństwa, wieńczących dzieje Rzymu. Panowanie tego cesarza słaWił też **Horacy**. Stworzył on *Ody*, *Epody* i *Satyry*. Kolejny wybitny rzymski poeta, **Owidiusz**, był mistrzem liryki miłosnej. Zasłynął m.in. jako autor poematu *Sztuka kochania*. Jego najważniejszym dziełem stały się jednak nawiązujące do kilkuset mitów *Metamorfozy*. Twórczość Owidiusza doskonale odzwierciedlała specyfikę czasów oraz realia ówczesnego życia, także na dworze cesarskim, ale pozostawała w sprzeczności z głoszonymi oficjalnie przez Augusta hasłami odnowy moralnej. Poeta popadł w cesarską niełaskę i musiał opuścić Rzym. Zmarł w Konstancji nad Morzem Czarnym.

Rzymianie bardzo interesowali się swoją historią. W III w. p.n.e. **Fabiusz Piktora** spisał po grecku dzieje Rzymu i w ten sposób dał początek rzymskiej historiografii. Ogromny wkład w rozwój tej dziedziny mieli wybitni wodzowie rzymscy. Cezar utrwalił swoje dokonania w Galii w pamiętniku *O wojnie galijskiej*, przebieg wojen domowych zaś zrelacjonował w dziele *O wojnie domowej*. W okresie tym powstały także liczące 142 księgi dzieje Rzymu, zatytułowane *Od założenia miasta* (*Ab urbe condita*). Ich autor, **Tytus Liwiusz**, starał się ukazać historię ojczyzny w jak najlepszym świetle. Usiłował realizować cele nie tylko patriotyczne, lecz także moralizatorskie: *W historii to jest przede wszystkim owocne i zbawiennie, że można się z niej dowiedzieć, czego jednostka i państwo powinny unikać, a co naśladować*. Za najwybitniejszego rzymskiego historyka uchodzi **Tacyt**, tworzący w I i II w. n.e. W *Rocznikach* przedstawił on historię Rzymu od założenia miasta do czasów Nerona, a w *Dziejach* – czasy mu współczesne, czyli lata panowania Domicjana oraz Wespazjana. Deklarował pisanie bez gniewu i stronniczości. Za główne zadanie *Roczników* uznawał to, aby *cnót nie pomijały milczeniem, a za to przewrotna sława i czyny budziły grozę przed potomnością i niestawą*. Spisał bardzo cenne informacje na temat obyczajów ludów barbarzyńskich, mieszkających poza obszarem cesarstwa. W jego dziele *Germania* zachowały się opis plemion germańskich oraz jedne z najstarszych zapisków dotyczących ziem polskich.

Wizja mitycznego potopu zesłanego przez Zeusa znalazła się w *Metamorfozach* Owidiusza. Publiusz Owidiusz Naso, jeden z najwybitniejszych poetów rzymskich, był również autorem *Sztuki kochania*, która naraziła go na niechęć Augusta. W 1564 r. dzieło to trafiło na kościelny indeks ksiąg zakazanych.

■ rycina, Francja, XVII w.

Publiusz Korneliusz Tacyt (ok. 55–120 r. n.e.) pełnił ważne funkcje publiczne – był m.in. pretorem. Pracy twórczej poświęcił się dopiero w późniejszym okresie swojego życia. Rozpoczął ją od spisania *Żywota Juliusza Agrykoli*, w którym opisał losy swojego teścia. To właśnie jemu zawdzięczał karierę polityczną.

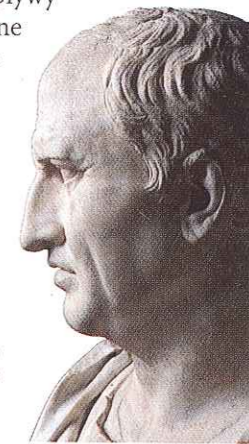
■ rycina, Francja, XIX w.

FILOZOFIA RZYMSKA

Rzymianie byli przede wszystkim ludźmi czynu, zdolnymi jednak również do refleksji filozoficznej. W filozofii rzymskiej, podobnie jak w innych dziedzinach, można dostrzec wpływy kultury greckiej. W Rzymie dużym zainteresowaniem cieszyły się kierunki filozoficzne powstałe w okresie hellenistycznym. Należał do nich m.in. epikureizm, reprezentowany przez żyjącego w I w. n.e. **Lukrecjusza**, autora dzieła *O naturze wszechświata*. Chętnie nawiązywano także do stoicyzmu, którego założenia odpowiadały ideałowi postawy obywatelskiej Rzymian. Do najwybitniejszych przedstawicieli tego kierunku zalicza się żyjącego w I w. n.e. **Senekę** – autora ok. 200 dzieł filozoficznych. Wysoko ocenia się też twórczość żyjącego 100 lat później **Marka Aureliusza**, cesarza-filozofa, autora *Rozmyślań*, uważanego przez Rzymian za jednego z „pięciu dobrych cesarzy”. Ogromny wpływ na rozwój filozofii miał też jej zwawca Cyceron, który napisał m.in. dzieło *O państwie*.

Marek Tulliusz Cyceron (106–43 r. p.n.e.) był nazywany Arpinatą, ponieważ pochodził z Arpinum w kraju Sabinów. Cyceron był mężem stanu, wybitnym mówcą, filozofem oraz poetą.

■ rzeźba marmurowa, Italia, I w. n.e.

TEKST ŹRÓDŁOWY

STOICYZM SENEKI

Lucjusz Anneusz Seneka (ok. 4 r. p.n.e. – 65 r. n.e.), jeden z najwybitniejszych rzymskich stoików, doradca cesarza Nerona, przedstawił swoje poglądy etyczne w *Mysłach*.

Człowiek szczęśliwy jest zadowolony ze swoich czasów, jakiegokolwiek by one nie były, i przychylny swojej kondycji. Szczęśliwy jest, komu rozum każe doceniać wszelkie warunki egzystencji.

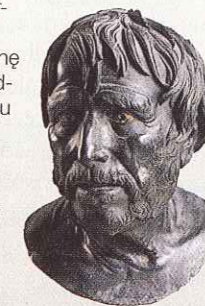
Twierdzą, że bogactwo nie jest dobrem: gdyby nim było, czyniłoby ludzi dobrymi [...]. Nie ma człowieka, który dla siebie samego nie byłby wspaniałomyślnym sędzią. Dlatego właśnie każdy uważa, że zasłużył sobie na wszelkie dobra, i przyjmuje wszystko jako należność, i sądzi, iż nie jest ceniony podług swojej wartości [...]. Jedynym rodzicem nas wszystkich jest niebo i każdy ród sięga do niego swoim początkiem, czy to po stopniach świetności, czy to po stopniach nędzy [...]. Tak postępuj ze słabszym, jak chciałbyś, aby postępował z tobą mocniejszy [...]. Nikt nie może żyć szczęśliwie, kto dba tylko o siebie, kto wszystko obraca

na swoją korzyść: jeśli chcesz żyć dla siebie, musisz żyć dla innych. Gorliwe i niezdolne przestrzeganie tego przymierza, które łączy nas, ludzi, z ludźmi, i przesądza o tym, że istnieje jakieś wspólne prawo dla całego rodzaju ludzkiego [...]. Ojczyznę kocha się nie dlatego, że wielka, ale dlatego, że własna.

Źródło: Seneka, *Mysli*, tłum. S. Stabryla, Kraków 1987, s. 153, 175.

Pseudo-Seneka to popiersie przez długi czas omyłkowo uważane za podobiznę Seneki. Okazało się ono jednak kopią greckiego posągu Hezjoda lub Arystofanesa. Wykonano je przynajmniej kilkadziesiąt lat przed osiągnięciem przez Senekę późniejszego wieku.

■ rzeźba z brązu, Italia, I w. p.n.e.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

- Wyjaśnij, jak poglądy stoików odnosiły do sytuacji politycznej panującej w Rzymie.
- Przytocz zawarte w przywołanym tekście sformułowania odnoszące się do warstw wyższych oraz te o charakterze uniwersalnym.

ARCYDZIEŁA ARCHITEKTURY RZYMSKIEJ

KOLOSEUM

Rzymski amfiteatr Flawiuszów nazwany został „Koloseum” od znajdującego się w sąsiedztwie ogromnego (gr. *kolossos* – ‘ogromny’) pomnika Nerona. Wielkość amfiteatru również była imponująca – spektakle mogło oglądać nawet 70 tys. widzów. U schyłku starożytności amfiteatr zaczął popadać w ruinę, a w średnio-wieczu i na początku czasów nowożytnych pełnił funkcję kamieniołomu.

Koloseum zostało przedstawione na płaskorzeźbie z czasów rzymskich.

▪ płaskorzeźba, Rzym, I-II w. n.e.

Konstrukcja Koloseum była doskonale przemyślana. Do środka budowli prowadziło 80 wejść, umożliwiających sprawne opuszczenie teatru przez wszystkich widzów, co trwało maksymalnie 10 minut.

▪ Koloseum, Rzym, I w. n.e.

PANTEON

Jedną z najlepiej zachowanych, a zarazem najbardziej zadziwiających świątyń rzymskich jest Panteon. Tę świątynię wszystkich bogów wzniesiono na Polu Marsowym u szczytu potęgi Rzymu. Jej budowę ukończono w 125 r. n.e., w czasach rządów cesarza Hadriana. Od zniszczeń, jakie dotknęły inne rzymskie świątynie, Panteon uchroniło przede wszystkim przekształcenie go na początku VII w. w kościół.

Panteon – świątynia „wszystkich bogów” w Rzymie. Jej budowę zainicjował Agryppa, a zakończył Hadrian. Jest to jedna z najlepiej zachowanych i najbardziej interesujących budowli rzymskich.

▪ fotografia współczesna, Rzym

Kopuła o średnicy ponad 42 m stanowi najbardziej charakterystyczny fragment Panteonu. Wykonano ją z betonu, czemu zawdzięcza ogromną wytrzymałość i trwałość.

▪ fotografia współczesna, Rzym

? PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odpowiedz, w jaki sposób oświetlano wnętrze Panteonu w ciągu dnia.
2. Odszukaj w dostępnych źródłach informacje o tym, w jakich okolicznościach doszło do największych zniszczeń Koloseum.

■ RELIGIA W ANTYCZNYM RZYMIE

W pierwotnej religii rzymskiej występowało wiele bóstw. Sprawowały one pieczę nad poszczególnymi zjawiskami i czynnościami związanymi z uprawą roli. Każdy człowiek miał też własne bóstwo opiekuńcze, zwane **geniuszem**. Z czasem utrwaliło się przekonanie, że wszystko – nawet konkretne miejsce – ma swojego geniusza (łac. *genius loci* – ‘geniusz miejsca’). Ważną rolę odgrywały również bóstwa domowe. Rzymianie wierzyli w lary i penaty, opiekujące się domami oraz spiżarniami, a także w należące do świata zmarłych many. Nad rzymskimi gospodarstwami czuwała **Westa**, a nad granicami posiadłości – **Terminus**. Część bóstw domowych weszła później do ogólnego panteonu. Wyjątkowe znaczenie zyskała Westa, której kapłanki, zwane westalkami, czuwały nad świętym ogniem (*civitas*). Najważniejszymi rzymskimi bogami byli zaś **Jowisz**, **Junona** i **Minerwa**.

Jowisz (Jupiter), Dis Pater (gr. Pluton), Prozerpina (gr. Persefona), Neptun i Amfitryta stanowiły tylko niewielką część liczego panteonu bogów świata grecko-rzymskiego.

■ rzeźba, Italia, I w. n.e.

TEKST ŹRÓDŁOWY

WIELOŚĆ RZYMSKICH BÓSTW

Św. Augustyn z Hippony (354–430 r. n.e.), uznany za jednego z ojców Kościoła, w dziele *O Państwie Bożym* zwrócił uwagę na wielość bóstw, którym Rzymianie oddawali cześć.

[Rzymianie – przyp. red.] *nie uznali za stosowne powierzyć zarządzania okolicami wiejskimi jakiemuś jednemu bóstwu, lecz równinę oddali bogini Rusinie, grzbiety gór Jugatynowi, nad wzgórkami ustanowili Kolatynie, a nad dolinami Wallonii. Nie mogli nawet znaleźć takiej jednej Segecji, by raz na zawsze oddać jej w opiekę zasiewy, lecz nad ziarnem dopiero zasianym, jakie znajduje się w ziemi, woleli ustanowić boginię Seję, skoro zaś rzeczy, gdy żdźbła wychodzą*

z ziemi i stają się zbożem, podporządkowali boginię Segeję. Wschodzącą ruń oddali pod zwierzchnictwo Prozerpiny, żdźbła mające już kolanka i węzłki – bogu Nodutusowi, osłony zawiązujących się kłosów – bogini Wolutynie, osłony wytwarzające się przed wyjściem kłosa – bogini Patelanie, niwy wyrównane już nowymi kłosami – bogini Hostylinie, zboża kwitnące – bogini Florze, bielejące – bogu Lakturnowi. Koszona, to jest usuwana z roli – bogini Runcynie.

Źródło: Św. Augustyn, *O państwie*, tłum. W. Kornański, Warszawa 1977.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Omów stosunek św. Augustyna do religii rzymskiej.
2. Wyjaśnij, dlaczego Rzymianie wierzyli w tak wiele bóstw patronujących dziedzinie życia wskazanej w tekście źródłowym.

CIEKAWOSTKA

Skąd się wzięli fanatycy?

Rzymianie nazywali fanatykami (łac. *fanaticus*) wyznawców wschodniej bogini o imieniu Maa, którą niekiedy utożsamiano z rzymską Belloną, patronką wojny. Kapłani tej bogini w czasie poświęconych jej świąt biegali naokoło świątyni (łac. *fanum*, stąd nazwa „fanatycy”) przy dźwiękach muzyki, zadawali sobie rany, pili krew i spryskiwali nią posąg bóstwa, a także przepowiadali w uniesieniu przyszłość.

Na religię rzymską znaczny wpływ wywarły wierzenia etruskie oraz greckie. W czasie wojen Rzymianie zwracali się do bogów opiekuńczych przeciwników, gotowi przyjąć ich do swojego panteonu. Wzorem Etrusków przed rozpoczęciem czynności urzędowych Rzymianie zasięgałi opinii bogów – wróżyli z zachowania dzikich lub specjalnie hodowanych ptaków (**auspicja**) oraz wnętrzości zwierząt ofiarnych (**haruspicja**). Rzymską religię cechował praktycyzm. Rzymianin składający ofiarę oczekiwał wzajemności w myśl zasady: *Do, ut des* (z łac. ‘daję ci, abyś mi dał’). Wybrane kolegia kapłańskie czuwały nad właściwym wypełnianiem kultu, co miało służyć zachowaniu harmonijnych relacji między światami bogów i ludzi (łac. *pax deorum*).

Na zmiany w panteonie rzymskich bogów wpłynęły wierzenia Greków – dawne italskie bóstwa skojarzono bowiem z bogami greckimi. Najważniejsi pozostali: Jowisz (grecki Zeus), Junona (Hera), Neptun (Posejdon), Minerwa (Atena), Mars (Ares), Wenus (Afrodyta), Diana (Artemida), Wulkan (Hefajstos), Westa (Hestia), Merkury (Hermes) i Ceres (Demeter).

Rzymianie przejmowali też kultury bóstw innych ludów, np. od końca III w. p.n.e. czcili frygijską boginię Kybele, znaną również jako **Wielka Macierz**. W okresie cesarstwa popularność zyskały bóstwa wschodnie, m.in. egipska **Izyda** oraz irański **Mitra**. Ich kult – w odróżnieniu od tradycyjnych rzymskich – dawał wyznawcom nadzieję na zbawienie po śmierci, o ile spełnią oni za życia określone nakazy moralne i będą uczestniczyć w pewnych obrzędach.

WARTO WIEDZIEĆ

Mitraizm

Wraz z zaangażowaniem Rzymu w walki z Partami i Persami, za pośrednictwem powracających ze wschodu legionistów, do Rzymu coraz szerzej zaczęła docierać nowa religia – mitraizm. Jej wyznawcy wierzyli w boga Mitrę, a swoje praktyki religijne łączyli z kultem solarnym *Sol Invictus* (z łac. ‘Słońce Niezwyciężone’). Urządzali oni misteria, podczas których dostępowali kolejnych stopni wtajemniczenia. Obowiązywały ich surowe zasady. Obrzędy miały charakter tajemny – odbywały się w specjalnie przystosowanych do tego celu grotach, mieszczących od kilkunastu do kilkudziesięciu osób.

Mitra zabijający byka to najczęściej przedstawiana scena na zachowanych zabytkach mitraizmu. Wierzono, że krew tego zwierzęcia złożonego przez Mitrę w ofierze zapewnia odnowienie świata.

■ rzeźba, Italia, II–III w. n.e.

? Spróbuj ustalić przyczyny szczególnej popularności kultu Mitry w armii rzymskiej.

W czasach Oktawiana Augusta pojawiły się zupełnie nowe zjawiska religijne: **kult Rzymu** (łac. *Roma*) oraz **panującego cesarza** (łac. *Augustus*). Oddawanie boskiej czci osobie panującej Rzymianie przejęli od mieszkańców monarchii hellenistycznych. Po podboju tych państw dotychczasowi poddani Seleukidów czy Ptolemeuszów otoczyli boskim kultem Rzym i jego wódzów. Już poprzednik Oktawiana, Juliusz Cezar, usiłował zapewnić sobie boską cześć. Oktawian był ostrożniejszy. Aby nie urazić Rzymian przywiązanych do tradycyjnych wierzeń, na których odnowiciela się kreował, poprzestał na przyjęciu tytułu augusta oraz nadaniu boskiego statusu zmarłemu cesarowi. Kult *Romy* i *Augustusa* zyskał rangę państwową, choć ubóstwienie cesarza na terenie całego imperium zatwierdzono ostatecznie dopiero w III w. n.e., za rządów Dioklecjana, gdy panujący uznał się za „pana i boga” (łac. *dominus et deus*).

TEKST ŹRÓDŁOWY

KULT CEZARA

Swetoniusz na przełomie I i II w. n.e. przedstawił w *Żywotach cesarów* okoliczności pośmiertnej deifikacji Juliusza Cezara.

Umarł Cezar w pięćdziesiątym szóstym roku życia i w poczet bogów został zaliczony nie tylko przez formalną uchwałę senatorów, lecz również przez głębokie przekonanie ludu. Istotnie, w czasie uroczystości, które po raz pierwszy wydał na jego cześć wnet po

ubóstwieniu spadkobierca August, przez dni siedem bez przerwy świeciła kometa wschodząca koło jedenastej godziny. Uwierzono, że to dusza Cezara, przyjętego do nieba. Z tej przyczyny przedstawia się go odtąd na wizerunkach z gwiazdą nad głową.

Źródło: Swetoniusz, *Żywoty cesarów*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987, s. 71–72.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień korzyści, które deifikacja Juliusza Cezara przyniosła Augustowi.
2. Odpowiedz, gdzie Rzymianie zetknęli się z ubóstwieniem władców.

ĆWICZENIA

1. Opisz największe osiągnięcia Rzymian w dziedzinie kultury.
2. Porównaj wierzenia religijne Greków i Rzymian.
3. Wymień najważniejszych twórców literatury rzymskiej.
4. Podaj najważniejsze cechy religii rzymskiej.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- M. Kocur, *We władzy teatru. Aktorzy i widzowie w antycznym Rzymie*, Wrocław 2005.
 M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie. Historia, tradycja, współczesność*, Lublin 2006.
 I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007.
 D. Musiał, *Dionizos w Rzymie*, Kraków 2009.
 D. Słapek, *Sport i widowiska w świecie antycznym*, Kraków–Warszawa 2010.
 S. Stabryła, *Historia literatury starożytnej Grecji i Rzymu. Zarys*, Wrocław 2002.
 L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2006.